

Natalia Malik¹
Pod merytoryczną opieką mgr. Anatola Tichoniuka

ROLA BRONI NUKLEARNEJ W PROCESIE BUDOWANIA ZIMNOWOJENNEGO ŁADU I JEJ WPŁYW NA BEZPIECZEŃSTWO MIĘDZYNARODOWE

Streszczenie: *Artykuł przedstawia broń nuklearną jako strategiczny instrument kształtujący stosunki międzynarodowe. Szczegółowo opisuje jej rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa międzynarodowego w latach 1945 - 1990. W kompleksowy sposób ujmuje proces rozbrojenia.*

Słowa kluczowe: *broń nuklearna, odstraszenie, zimna wojna, rozbrojenie nuklearne, kontrola zbrojeń, bezpieczeństwo międzynarodowe.*

WSTĘP

Termin „zimna wojna”, opisujący napiętą sytuację międzynarodową po II Wojnie Światowej, po raz pierwszy został użyty w jednym z artykułów prasowych autorstwa George’a Orwella. Ów artykuł z 1945 roku trafnie przewidywał nieuchronność powstania nowego modelu bezpieczeństwa polegającego na równowadze strachu – (broń nuklearna) *spowoduje odejście od wojen na wielką skalę na rzecz przedłużającego się w nieskończoność pozornego pokoju, który pokojem wcale nie jest*².

Zimnowojenny wyścig zbrojeń idealnie odwzorował mackinderowską teorię z 1904 roku, traktującą o rywalizacji potęgi morskiej z mocarstwem lądowym. Zestawienie konkretnych państw, które toczyły zaciekle spór o powojenną światową dominację nie było jednak kwestią przypadku. Korzystając z po rewizjonistycznego ujęcia zimnej wojny, podział świata właśnie pomiędzy Stany Zjednoczone a Związek Radziecki można wytłumaczyć „próżnią władzy”, która zaistniała na świecie po zakończeniu II Wojny Światowej. Z poprzedniego wielobiegunowego systemu, na arenie międzynarodowej pozostało jedynie dwóch aktorów geopolitycznych będących w dalszym ciągu mocarstwami, przez co automatycznie wciągnięte w ową próżnię, były mimowolnie zmuszone do kolizji.

Sprzeczności interesów nie łagodziła broń nuklearna, która była w dyspozycji obu bloków polityczno-wojskowych. Przeciwnie, została ona narzędziem wykorzystywanym do kształtowania ówczesnego ładu międzynarodowego oraz na stałe zagościła w strategiach bezpieczeństwa rywalizujących bloków. Wzajemna wrogość, narastająca podczas prowadzenia „nuklearnych gier”, ostatecznie doprowadziła do momentu, w którym społeczność międzynarodowa rozpoczęła

¹ Natalia Malik – studentka II roku stacjonarnych studiów II stopnia na kierunku Bezpieczeństwo Narodowe w Akademii Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu.

² Całość artykułu na: http://orwell.ru/library/articles/ABomb/english/e_abomb, dostęp z dnia: 20.02.2017 r.

współpracę i postanowiła nadać bezpieczeństwu nową jakość, podejmując tym samym kwestię rozbrojenia.

1. PUNKTY ZWROTNE ZIMNEJ WOJNY

W trakcie czterdziestu pięciu lat trwania zimnowojennego wyścigu zbrojeń można wyszczególnić kilka historycznych momentów, które okazały się być punktami zwrotnymi w procesie tworzenia ówczesnego bezpieczeństwa międzynarodowego. Niektóre z nich wywołały tak istotne implikacje w środowisku międzynarodowym, że widoczny jest ich wpływ na kreowanie współczesnych polityk bezpieczeństwa wielu państw.

Pierwszym i bezsprzecznie najważniejszym z nich było skonstruowanie bomby atomowej w 1945 r. Zwieńczony sukcesem amerykański Projekt Manhattan zapoczątkował spiralę zbrojeń dwóch przeciwstawnych bloków. Broń nuklearna oznaczała nie tylko status potęgi militarnej, ale dodatkowo gwarantowała supremację w regionie. Państwa niezdolne do osiągnięcia własnego arsenału nuklearnego stawały się członkami istniejących systemów bezpieczeństwa zbiorowego, co tylko pogłębiało bipolarność zimnowojennego świata. Broń nuklearna była przyczynkiem wywołującym ówczesną rywalizację oraz późniejszym istotnym narzędziem kształtującym stosunki na linii USA – ZSRR.

Drugim z kolei, znaczącym momentem w powojennej historii, był pierwszy kryzys berliński z 1948 roku. Blokada Berlina Zachodniego przez Związek Radziecki doprowadziła do wzmocnienia wrogości między kapitalistycznym a komunistycznym blokiem. Wrogość wywołana próbą izolacji amerykańskiej, brytyjskiej i francuskiej enklawy na terenie NRD przybrała instytucjonalną formę Paktu Północnoatlantyckiego³. Blok zachodni zintegrował się w system, który kolektywną obroną miał przeciwstawiać się agresywnej, imperialistycznej polityce radzieckiej. Gwarant bezpieczeństwa Zachodu stanowił przede wszystkim potencjał nuklearny Stanów Zjednoczonych. Monopol NATO na zapewnianie sobie bezpieczeństwa nowoczesną bronią trwał ledwie cztery miesiące – w sierpniu 1949 roku Związek Radziecki przeprowadził swoją pierwszą próbę atomową, tym samym zapewniając sobie miejsce w elitarnym „klubie atomowym”⁴.

Kolejny przełom w kształtowaniu się ładu zimnowojennego nastąpił w 1955 roku, wraz z rozpoczęciem przez RFN rozmów akcesyjnych z NATO. Niepokój ZSRR wywołany dołączeniem Niemiec Zachodnich do Sojuszu związany był ze zmniejszeniem się odległości między dwoma rywalizującymi mocarstwami. Zabiegami tym Stany Zjednoczone znacznie poszerzyły swoje strefy wpływów i wzmocniły swoją pozycję w Europie, stały się też bezpośrednim „sąsiadem” ZSRR. Z radzieckiego punktu widzenia było to o tyle niebezpieczne, gdyż powołując się na traktat waszyngtoński, USA zyskały prawne uzasadnienie na obecność swoich wojsk tuż przy granicy z wrogiem. Działając na popularnej w czasach zimnej wojny zasadzie „wet za wet”, Związek Radziecki postanowił o utworzeniu własnego sojuszu polityczno – wojskowego, szumnie nazwanego Układem o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej, czyli inaczej – Układu Warszawskiego⁵.

³ J. Nye, *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009 r., s. 182.

⁴ <http://historia.wp.pl/title,Zwiazek-Radziecki-przeprowadzil-pierwsza-probe-atomowa,wid,16844888,wiadomosc.html?ticaid=118a93>, dostęp z dnia: 20.02.2017 r.

⁵ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Uklad-Warszawski;3990984.html>, dostęp z dnia: 20.02.2017 r.

Na miano punktu zwrotnego zasługuje również dekolonizacja, rozpoczęta tuż po II Wojnie Światowej, która doprowadziła do powstania szeregu nowych państw. Tworzące się w dość niekorzystnym dla nich okresie, postanowiły obrać politykę niezaangażowania i uformować Ruch Państw Niezaangażowanych (z ang. „Non-Aligned Movement” – NAM). Postulował on niezależną politykę zagraniczną, gdyż poparcie jednej z dotychczas możliwych opcji oznaczałoby konieczność udziału w potencjalnej wojnie, a priorytetem dla krajów Trzeciego Świata było przede wszystkim rozwijanie swoich gospodarek. Ruch proklamował neutralność względem polityki mocarstw, jednak potępiał jakiegokolwiek groźby i przejawy agresji oraz silnie popierał proces rozbrojenia (w tym dezatomizacji)⁶. Poza utworzeniem kolejnego podmiotu instytucjonalizującego stosunki międzynarodowe w okresie zimnej wojny, dekolonizacja miała wpływ na stopniową liberalizację koncepcji bezpieczeństwa dwóch biegunów. Możliwość poszerzenia swoich stref wpływów o nowe postkolonialne państwa i jednocześnie umocnienie posiadanej pozycji w środowisku międzynarodowym było dla zimnowojennych mocarstw zbyt atrakcyjne, aby ciągle utrzymywać tendencję radykalizacji prowadzonych przezeń polityk.

Ostatnim z ważniejszych wydarzeń w czasie trwania wyścigu zbrojeń było rozmieszczenie radzieckich rakiet na Kubie w 1962 roku. Ów incydent unaoczniał mocarstwom eskalację zagrożenia, do której doszło poprzez ich bezwzględną rywalizację i chęć ciągłej projekcji siły. Kryzys kubański poza wpływem, jaki wywarł obok państw postkolonialnych na modyfikację dokumentów strategicznych NATO i UW, stał się również bodźcem do ewolucji stosunków międzynarodowych w ówczesnym układzie bipolarnym. Lata 70. były okresem odprężenia⁷ (z fr. „détente”), czyli zmniejszenia napięć pomiędzy dwoma głównymi aktorami zimnej wojny. Okres odprężenia zaowocował wszechstronną współpracą dwóch bloków, w stosunkach Wschód – Zachód nastąpiło przejście „od konfrontacji do negocjacji”. Najważniejszymi aspektami tego okresu było rozpoczęcie wymiany handlowej oraz podjęcie rozmów rozbrojeniowych, ograniczających spiralne zbrojenia⁸. Paradoksalnie, najbardziej prawdopodobny moment w historii, w którym mogło dojść do wybuchu wojny jądrowej, zwiększył poziom globalnego bezpieczeństwa i sprawił, że mocarstwa zimnowojenne zaczęły się ze sobą komunikować.

2. NUKLEARNY GWARANT BEZPIECZEŃSTWA

Jak zostało wspomniane wcześniej, broń nuklearna, jako instrument w rękach przywódców dwóch mocarstw rywalizujących o tytuł hegemonu, była bezpośrednią przyczyną zimnowojennej spirali zbrojeń. Nie tylko gwarantowała bezpieczeństwo w sensie militarnym, ale również ugruntowywała pozycję państwa nuklearnego na arenie międzynarodowej. Pomimo tak przedstawionej atrakcyjności broni nuklearnej, należy zwrócić uwagę na towarzyszący jej czynnik psychologiczny, który sprawił, że jej bezpośrednie użycie w celach wojskowych po nalotach na Hiroszimę i Nagasaki nie powieliło się na kartach historii. Potencjalnemu atakowi nuklearnemu

⁶ *Współczesne stosunki międzynarodowe. Historia stosunków międzynarodowych 1919 – 1991*, E. Cziomer (red.), Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2015 r., s. 87-89.

⁷ Odprężenie zakończyło się wraz z rozpoczęciem radzieckiego zaangażowania w Afganistanie w grudniu 1979 roku. W latach 80. nastąpiło ponowne narastanie wrogości między blokami, zwane „małą zimną wojną”, zdecydowanie różniące się od konfrontacji z lat 50. Ochłodzenie stosunków nie oznaczało zerwania wypracowanych wcześniej kontaktów.

⁸ <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/detente>, dostęp z dnia: 20.02.2017 r.

towarzyszy swego rodzaju piętno, niewystępujące przy wykorzystywaniu środków konwencjonalnych – przeczy on podstawowym zasadom międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Przy tak ogromnej sile rażenia, jaka towarzyszy wybuchowi bomby nuklearnej, nie sposób oddzielić celów wojskowych od osób i obiektów cywilnych, co łamie zasadę rozróżniania. Zniszczenia jakie powstają po użyciu owej broni – zarówno skutki bezpośrednie jak i pośrednie – przekraczają zasadę proporcjonalności. Długo- i krótkofalowy wpływ opadu promieniotwórczego pozostałego po detonacji na ludzki organizm bezsprzecznie wyklucza zasadę humanitaryzmu obowiązującą w czasie trwania konfliktów zbrojnych⁹. Joseph Nye w odniesieniu do broni nuklearnej posługuje się pojęciem „siła spętana”, podkreślając tym zarówno jej potęgę jak i zbytnią nieproporcjonalność, co sprawia, że przeprowadzenie ataku nuklearnego staje się zwyczajnie nieracjonalne¹⁰.

Wszystkie wymienione wyżej spojrzenia na broń nuklearną utwierdzają w przekonaniu, iż podczas zimnej wojny pełniła ona jedynie rolę „straszaka”, co zweryfikował przytoczony w pierwszym rozdziale kryzys kubański. Niemniej, nikłe szanse na ponowne wykorzystanie tego rodzaju broni na rzeczywistym polu walki nie przeszkodziły w nadaniu przez nią nowego kształtu strategii wykorzystywanej od stuleci, dzięki czemu wykreowane zostało odstraszenie nuklearne, idealnie wpasowujące się w zimnowojenne realia. Wskutek swej wiarygodności, strategia odstraszenia nuklearnego pozwoliła na utrzymanie światowego pokoju, nie doprowadzając tym samym do wybuchu gorącego konfliktu pomiędzy rywalizującymi blokami przez cały czas trwania zimnej wojny.

Unowocześniona strategia odstraszenia była ciągle adaptowana do zmieniających się nastrojów międzynarodowych i sytuacji politycznej w obu blokach, przez co w różnych okresach rywalizacji przybierała różne formy. Najlepiej ewolucję tę widać na przykładzie zmian w dokumentach strategicznych NATO.

Pierwsza taka strategia przyjęta przez Sojusz nazywana była „strategią miecza i tarczy”, ze względu na wykorzystanie w razie konfrontacji odpowiednio amerykańskiej broni nuklearnej wraz z lotnictwem strategicznym oraz europejskich sił konwencjonalnych. W założeniach przeznaczeniem „tarczy” była pierwsza linia obrony przed atakiem przeciwnika, zatrzymanie go możliwie najdalej na wschód oraz opóźnianie jego natarć. Działanie „tarczy” umożliwiłoby „mieczowi” wykonanie bombardowań strategicznych z użyciem broni nuklearnej¹¹. Był to początek lat 50., więc owa strategia szybko straciła na znaczeniu wraz z osiągnięciem przez ZSRR zdolności do produkcji i wykorzystywania w celach bojowych swojego arsenału nuklearnego. Postawione przed takimi okolicznościami, państwa NATO zmuszone były szukać innego sposobu na zagwarantowanie bezpieczeństwa zbiorowego. Podjęto decyzję o rozbudowie sił konwencjonalnych do stopnia umożliwiającego zatrzymanie ataku ZSRR, jednak pomysł zakończył się fiaskiem z przyczyn ekonomicznych¹². Po nieudanej próbie modyfikacji swojej strategii, Sojusz powrócił do koncepcji odstraszenia nuklearnego.

⁹ *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014 r., s. 254-255.

¹⁰ J. Nye, *op. cit.*, s. 203.

¹¹ M. Smolarek, *Wstęp do strategii bezpieczeństwa – podręcznik akademicki*, WSOWL, Wrocław 2013 r., s. 79.

¹² Z. Polcikiewicz, *Teoria bezpieczeństwa*, WSOWL, Wrocław 2012 r., s. 85.

Powstanie Układu Warszawskiego miało znaczny wpływ na radykalizację polityki NATO, przez co założenia nowej strategii były o wiele bardziej stanowcze. Przyjęta w 1957 roku „strategia zmasowanego odwetu”, została opracowana przez ówczesnego amerykańskiego Sekretarza Stanu – Johna Fostera Dullesa. Jako odpowiedź na agresję uznano w niej użycie broni nuklearnej na dużą skalę. W celu zmniejszenia ciągłej przewagi konwencjonalnej Związku Radzieckiego, planowano wykorzystanie zarówno broni strategicznej jak i taktycznej. Powstały „parasol jądrowy” rozciągający się nad europejskimi państwami członkowskimi NATO miał odwieść ZSRR od próby szturmowania Zachodu, był także tańszym wariantem obrony, ze względu na utrzymywanie znacznie mniejszej ilości wojsk konwencjonalnych¹³. W atmosferze narastającej wrogości i przeświadczenia o prawdopodobieństwie wybuchu wojny przygotowywano się do scenariusza zakładającego świadomy zmasowany atak nuklearny jednej ze stron, na który trzeba będzie odpowiedzieć w analogiczny sposób. Tak narodziła się teoria wzajemnego zagwarantowanego zniszczenia, rozpowszechniona pod akronimem MAD (z ang. „mutual assured destruction”), która stała się podstawą doktryn obronnych zimnej wojny¹⁴. Przyczyniła się również do wykreowania specyficznej równowagi sił w ówczesnym łańdźie międzynarodowym, zwanej dosadnie „równowagą strachu”. Gwarancją światowego pokoju stały się wówczas potężne arsenały nuklearne, będące w posiadaniu obu mocarstw, których każda ze stron obawiała się użyć ze względu na świadomość katastrofalnego w skutkach, nieuchronnego uderzenia odwetowego. Bernard Brodie w „The Absolute Weapon”, swojej pracy poświęconej zagadnieniom związanym z bronią nuklearną, powstały wówczas pat atomowy spuentował słowami: *do tej pory celem dowódców wojskowych było wygrywać wojny, odtąd ich głównym celem będzie jej zapobieganie*¹⁵.

Obranie tak radykalnego kierunku odnośnie wykorzystania broni nuklearnej spotkało się z silną krytyką ze strony Ruchu Państw Niezaangażowanych. Skłoniło to decydentów NATO, którzy zabiegali o sympatię państw postkolonialnych, do sformułowania nowej strategii. Ocieplenie stosunków pomiędzy USA a blokiem wschodnim miało zachęcić nowe terytoria niepodległe do podjęcia współpracy. Nie bez znaczenia pozostawały również wnioski wyciągnięte z incydentu kubańskiego. Ostatnim czynnikiem, który zadecydował o modyfikacji dokumentów strategicznych Sojuszu było wystąpienie Francji z jego wojskowych ram w 1966 roku. Znacznie osłabiło to potencjał militarny NATO, a spowodowane było narastającą niechęcią Francji do Stanów Zjednoczonych, która sprzeciwiała się ich ugruntowanej pozycji w Europie i przypisywanej roli lidera¹⁶. Ówczesny amerykański Sekretarz Obrony, Robert McNamara, zdefiniował na nowo pojęcie „miecza i tarczy”. Opracowaną przez niego strategię NATO, przyjętą w 1967 roku, nazwano „strategią elastycznego reagowania”. Powrócono do postrzegania sił konwencjonalnych jako podstawowego środka obrony a broń nuklearną traktowano jako wsparcie. W przeciwieństwie do poprzedniej strategii, która zakładała maksymalizację strat cywilnych, „elastyczne reagowanie” opierało się na atakach jądrowych na ograniczoną skalę, przede wszystkim na instalacje nuklearne przeciwnika. Odwrócono dotychczasowe role – „mieczem” Sojuszu stały się siły konwencjonalne, wspierane w przypadkach skrajnego niepowodzenia taktyczną bronią jądrową, natomiast „tarczę” stanowiła

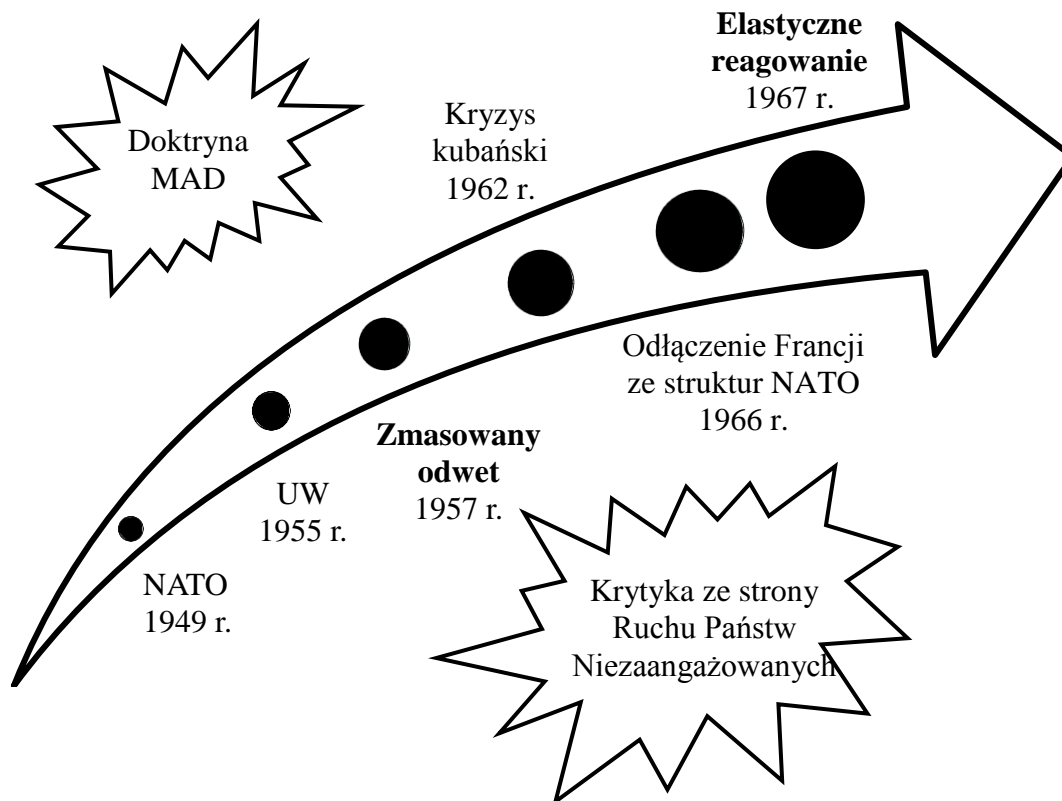
¹³ M. Smolarek, *op. cit.*, s. 80.

¹⁴ *Ibidem*, s. 81.

¹⁵ A. Dybczyński (red.), *Geopolityka*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013 r., s. 145.

¹⁶ M. Smolarek, *op. cit.*, s. 82.

strategiczna broń jądrowa, której użycie zakładano dopiero po uprzednim wykorzystaniu jej przez ZSRR¹⁷. Strategia „elastycznego reagowania” obowiązywała do końca lat 80., a zastąpiona została dopiero po zakończeniu zimnej wojny.

Rys. 1. Ewolucja zimnowojennych koncepcji strategicznych NATO

Źródło: opracowanie własne.

3. PROCES ROZBROJENIOWY I REŻYMY KONTROLNE - NOWA JAKOŚĆ BEZPIECZEŃSTWA

Broń nuklearna, mimo zmieniających się potencjalnych sposobów jej użycia, była stałym elementem zimnowojennych strategii bezpieczeństwa. Kanwa budująca swoisty rodzaj bezpieczeństwa pozostawała jednak w dyspozycji tylko kilku państw. Istnieją trzy główne powody, dzięki którym nie doszło do proliferacji broni nuklearnej na masową skalę. Przede wszystkim są to zimnowojenne sojusze, które były gwarancją bezpieczeństwa dla swoich członków, przez co ograniczono poziome rozprzestrzenianie broni jądrowej¹⁸. Kolejnym powodem jest odejście od starcia ideologicznego w okresie odprężenia i rozpoczęcie efektywnej współpracy między mocarstwami. W miarę trwania zimnej wojny, tworzący się ład międzynarodowy odchodził od dotychczasowej państwocentryczności i obrał dwupoziomą strukturę, która składała się z państw oraz podmiotów międzynarodowych. Nowo powstałe instytucje oraz wypracowane układy i traktaty są ostatnim czynnikiem, który znacząco wspomógł nieprolifercję broni nuklearnej¹⁹.

¹⁷ Z. Polcikiewicz, *op. cit.*, s. 85.

¹⁸ Ang. „horizontal proliferation” – uzyskanie broni nuklearnej przez kolejne państwa lub podmioty niepaństwowe.

¹⁹ J. Nye, *op. cit.*, s. 372.

Akty prawne regulujące materię broni nuklearnej można pogrupować w kilka konkretnych kategorii – normy traktatowe wielostronne, dwustronne, zakazujące testów atomowych oraz tworzące strefy bezatomowe.

Najważniejszym wielostronnym traktatem jest Traktat o Nierozprzestrzenianiu Broni Jądrowej (z ang. „Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons” – NPT) podpisany w 1968 roku. W 1995 roku przedłużony bezterminowo, ratyfikowany przez rekordową liczbę 190 sygnatariuszy. Otwarty charakter traktatu pozwala na wystąpienie zeń każdemu państwu, które uzna, że nakładane obostrzenia są sprzeczne z jego interesem narodowym, co potwierdza kazu wystąpienia Korei Północnej z NPT w 2003 roku. Traktat wprowadził podział na państwa nuklearne i nienuklearne. Do pierwszej grupy zaliczono państwa, które dokonały próby jądrowej przed 1967 rokiem, a więc Chiny, Francję, Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię i Związek Radziecki. Pozostali sygnatariusze, nawet jeśli uzyskali później broń nuklearną – w świetle zapisów Traktatu NPT – nie posiadają statusu państwa nuklearnego. Konkretna kategoria oznacza określony zakres praw i obowiązków. Mocarstwa nuklearne zwolniono z międzynarodowych kontroli, jednak zobowiązane zostały do nierozprzestrzeniania w jakikolwiek sposób technologii broni jądrowej wśród państw nienuklearnych. Grupa państw nienuklearnych zrezygnowała z chęci posiadania broni nuklearnej oraz zadeklarowała wykorzystywanie energii jądrowej jedynie w celach pokojowych. Wszystkich sygnatariuszy obowiązuje wymiana informacji oraz materiałów pozwalających na rozwój pokojowego wykorzystania owej energii²⁰.

Stany Zjednoczone i Związek Radziecki podpisały szereg dwustronnych porozumień rozbrojeniowych. Pierwszym z owych bilateralnych układów był podpisany w 1972 roku Traktat o Ograniczeniu Zbrojeń Strategicznych (z ang. „Strategic Arms Limitation Talks” – SALT I). Skupiał się on na redukcji dwóch elementów „triady nuklearnej”²¹ – pocisków balistycznych SLBM oraz ICBM. Integralną częścią SALT I był Traktat o Zakazie Rozmieszczania Systemów Przeciwrakietowych (z ang. „Anti-Ballistic Missiles Treaty”, ABM). Pozwalał on każdemu z mocarstw na rozmieszczenie dwóch systemów ABM, regulację tę później zaostrzono do jednego systemu przeznaczonego do ochrony stolicy lub pola z silosami wyrzutni ICBM. Mimo zapisu o bezterminowości, Traktat ABM stracił moc w 2002 r., po wypowiedzeniu go przez Stany Zjednoczone, które po atakach z 11 września uznały, że zagraża on ich interesom narodowym. Lukę porozumienia SALT I postanowiono wypełnić w 1979 roku, podpisując traktat SALT II, który miał nakładać ograniczenia na wszystkie trzy komponenty strategicznej „triady nuklearnej”. Amerykanie porzucili jednak proces jego ratyfikacji ze względu na radziecką interwencję w Afganistanie, przez co formalnie nigdy nie wszedł on w życie²². Kolejnym krokiem w procesie dwustronnego rozbrojenia było podpisanie Traktatu o Likwidacji Broni Jądrowej Średniego i Krótkiego Zasięgu (z ang. „Treaty on Intermediate-range Nuclear Forces”, INF) w 1987 roku. Było to pierwsze porozumienie, które doprowadziło do całkowitego wyeliminowania jednego

²⁰ <https://www.armscontrol.org/factsheets/nptfact>, dostęp z dnia: 21.02.2017 r.

²¹ Triada nuklearna – pociski balistyczne wyrzeliwane z atomowych okrętów podwodnych (Submarine-launched Ballistic Missile – SLBM), międzykontynentalne pociski balistyczne wyrzeliwane z wyrzutni mobilnych lub stałych (Intercontinental Ballistic Missile – ICBM) oraz bombowce dalekiego zasięgu z bronią jądrową.

²² R. Pietraś (red.), *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2007 r., s. 378-379.

systemu uzbrojenia. Po niepowodzeniu SALT II, USA i ZSRR przeszły do zawierania porozumień nowej kategorii. Traktaty o Redukcji i Ograniczeniu Strategicznych Broni Ofensywnych (z ang. „Strategic Arms Reduction Treaty”, START) z 1991 i 1993 roku poza ograniczeniami nakładanymi na pociski balistyczne, redukowały także środki przenoszenia strategicznej broni nuklearnej oraz MIRV ICBM²³. Wypełnienie postanowień Traktatów START doprowadziło do największej w historii redukcji posiadanej broni jądrowej²⁴.

Kolejny rodzaj zimnowojennych regulacji prawnych dotyczy przeprowadzania prób atomowych. Traktat o Częściowym Zakazie Prób z Bronią Jądrową (z ang. „Partial Nuclear Test Ban Treaty” – PTBT) został przyjęty w 1963 roku. Zakazuje on wykonywania prób nuklearnych w atmosferze, przestrzeni kosmicznej oraz pod wodą. Powstał ze względu na powszechne obawy społeczności międzynarodowej co do zwiększającej się ilości opadu radioaktywnego obecnego w środowisku naturalnym i jego wpływu na organizm człowieka. Traktat nie zawierał wzmianki o przeprowadzaniu podziemnych doświadczeń jądrowych²⁵. W 1996 roku wyłożono do podpisu Traktat o Całkowitym Zakazie Prób z Bronią Jądrową (z ang. „Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty” – CTBT). Jego postanowienia zakazują przeprowadzania jakichkolwiek prób z bronią jądrową. Traktat CTBT do tej pory nie uzyskał mocy obowiązującej ze względu na brak ratyfikacji przez Indie, Koreę Północną oraz Pakistan²⁶.

Ostatnią kategorią aktów prawnych poruszających tematykę broni nuklearnej są traktaty ustanawiające strefy bezatomowe. Podstawą dla utworzenia stref bezatomowych był artykuł VII Traktatu NPT mówiący o prawie państw do zawierania regionalnych układów zapewniających całkowitą nieobecność broni jądrowej na ich terenie. Dotychczas powstało dziewięć takich stref, w każdej z nich obowiązuje zakaz posiadania, produkcji, magazynowania i stosowania broni jądrowej, łącznie z przeprowadzaniem jej próbnych detonacji. Utworzone zostały przez:

- Traktat antarktyczny z 1959 roku, który m.in. ustanawia Antarktykę strefą wolną od broni nuklearnej;
- Traktat z Tlatelolco z 1967 roku ustanawiający Amerykę Łacińską i Karaiby strefą wolną od broni nuklearnej;
- Traktat o Przestrzeni Kosmicznej z 1967 roku, który zakazuje umieszczania broni masowego rażenia na orbicie okołoziemskiej, Księżycu czy gdziekolwiek indziej w przestrzeni kosmicznej;
- Traktat o Zakazie Umieszczania Broni Jądrowej i Innych Rodzajów Broni Masowej Zagłady na Dnie Mórz i Oceanów oraz w Jego Podłożu z 1971 roku, który prawnie zakazał nuklearyzacji środowiska morskiego i oceanicznego (poza 12 – milową granicą morza terytorialnego);
- Traktat z Rarotonga z 1985 roku ustanawiający obszar południowo – wschodniego Pacyfiku strefą wolną od broni nuklearnej;
- Traktat z Bangkoku z 1995 roku ustanawiający obszar południowo – wschodniej Azji strefą wolną od broni nuklearnej;

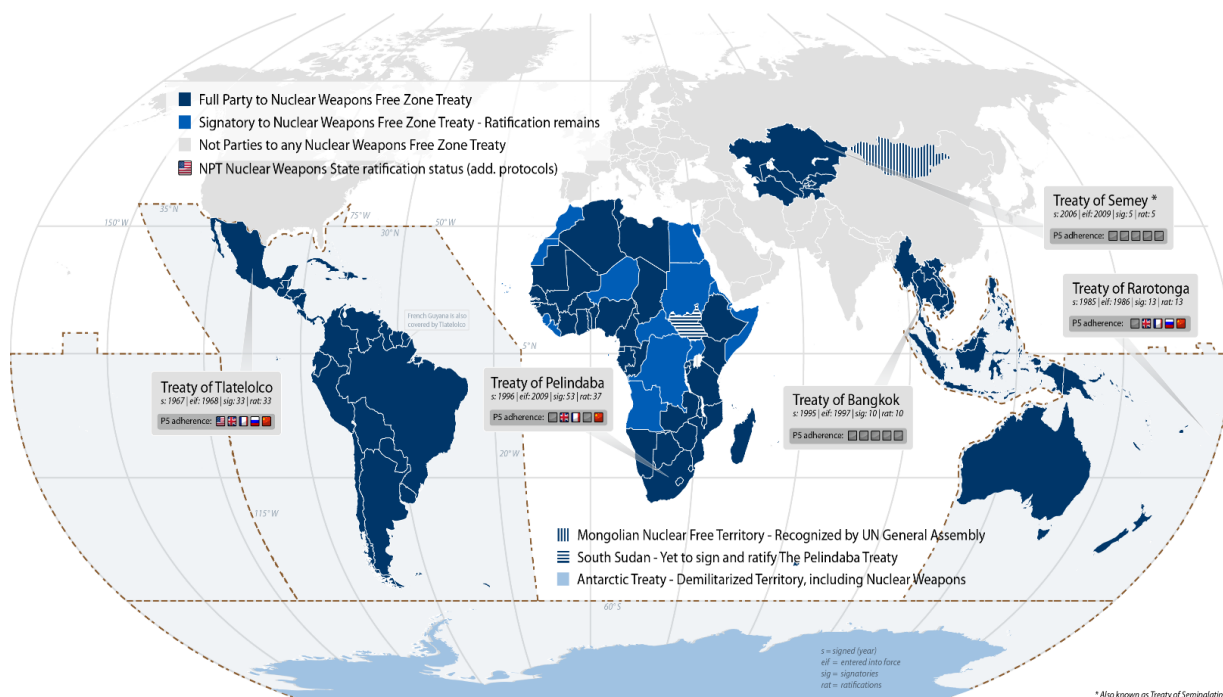
²³ MIRV – rakiety balistyczne z wieloma głowicami naprowadzanymi niezależnie na cel (Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle), klasy ICBM lub SLBM.

²⁴ Z. Polcikiewicz, *op. cit.*, s. 183-184.

²⁵ <http://www.state.gov/t/isn/4797.htm#signatory>, dostęp z dnia: 21.02.2017 r.

²⁶ *Międzynarodowe stosunki polityczne, op. cit.*, s. 383-384.

- Traktat z Pelindaby z 1996 roku ustanawiający Afrykę strefą wolną od broni nuklearnej;
- Rezolucję Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 1998 roku, która nadała Mongolii status państwa wolnego od broni nuklearnej;
- Traktat z Semipałatyńska z 2006 roku ustanawiający strefę wolną od broni nuklearnej w Azji Środkowej, obejmującą Kirgistan, Uzbekistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Kazachstan²⁷.

Rys. 2. Strefy bezatomowe na świecie

Źródło: *International Law and Policy Institute* (http://nwp.ilpi.org/?page_id=1882)

Pomimo szerokiego zakresu regulacji prawnych, proces kontroli i redukcji zbrojeń wymagał obecności instrumentów umożliwiających weryfikację stosowania się państw do zapisów zawartych w przyjętych umowach międzynarodowych. Pierwszą organizacją z okresu zimnej wojny, która w obszarze swojej działalności wymieniała kwestię rozbrojenia była Organizacja Narodów Zjednoczonych. Tematykę tę do dziś porusza zarówno Zgromadzenie Ogólne ONZ jak i Rada Bezpieczeństwa ONZ, mając do dyspozycji własne ciała doradcze. Rezolucje ONZ stawiają sobie za cel uzyskanie dość utopijnej „opcji zerowej”, która zakłada powszechne i całkowite rozbrojenie²⁸.

Niebagatelną rolę w procesie rozbrojeniowym pełniła również Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, z jej głównymi obszarami działania, jak m.in. kontrola zbrojeń oraz środki budowy zaufania. Swoją działalność rozpoczęła się w okresie odprężenia, kiedy jeszcze jako Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie była platformą negocjacji dla państw z przeciwstawnych bloków. Wspomniane środki budowy zaufania i bezpieczeństwa (z ang. „Confidence and Security Building Measures” – CSBM) opisane zostały w Dokumencie Wiedeńskim z 1990 roku. Choć wielokrotnie modyfikowane i adaptowane do

²⁷ <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/nwzf/>, dostęp z dnia: 21.02.2017 r.

²⁸ <http://portalwiedzy.onet.pl/8330,,,rozbrojenie,haslo.html>, dostęp z dnia: 21.02.2017 r.

zachodzących przemian w środowisku międzynarodowym, stanowią kompleksowe narzędzie do budowy bezpieczeństwa europejskiego. CSBM to system kontroli w zakresie przestrzegania porozumień międzynarodowych (wymiana informacji o posiadanym potencjale wojskowym, powiadamianie o zakupie nowego uzbrojenia a także możliwość przeprowadzenia inspekcji i ewaluacji na terenie innego państwa).

Podobną rolę spełnia Traktat o Otwartych Przestworzach (z ang. „Treaty on Open Skies”), podpisany już w czasach pozimnowojennych w 1992 roku, który umożliwia przeprowadzenie lotów obserwacyjnych nad terytoriami 34 państw – sygnatariuszy w celu zweryfikowania, czy stosują się do rygorów prawnych. Na ów traktat mogą powoływać się organizacje międzynarodowe aby, pozostając w granicach swoich kompetencji, zapobiegać kryzysom i rozwiązywać zaistniałe problemy²⁹.

Wyspecjalizowaną kontrolę nad pokojowym wykorzystaniem energii atomowej sprawuje utworzona w 1957 roku Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej (z ang. „International Atomic Energy Agency” – IAEA). Wśród prawie 170 członków skupia większość państw nuklearnych (poza Koreą Północną, która wystąpiła z Agencji w 1994 roku) i intensywnie współpracuje z ONZ, przedstawiając swoje raporty Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ oraz Radzie Bezpieczeństwa ONZ, choć nie posiada statusu agencji wyspecjalizowanej ONZ³⁰.

W ścisłej kooperacji z MAEA pozostaje inna instytucja sprawująca pieczę nad proliferacją broni nuklearnej. W 1974 roku powstała Grupa Dostawców Jądrowych (z ang. „Nuclear Supplier Group” – NSG), która początkowo nosiła nazwę Klubu Londyńskiego. Bezpośrednią przyczyną jej utworzenia było dokonanie przez Indie próby atomowej, co zwróciło uwagę społeczności międzynarodowej na problem wykorzystywania pokojowych technologii jądrowych do celów wojskowych. NSG przyczynia się do nieprolifracji broni nuklearnej także poprzez kontrolowanie przepływu tzw. „materiałów podwójnego zastosowania”, które widnieją na listach sporządzanych przez MAEA. Kontrola NSG obejmuje cały proces transferu materiałów i technologii jądrowych³¹.

Bardziej skonkretyzowane działania na rzecz nieprolifracji broni nuklearnej podejmuje Reżim Kontrolny Technologii Raketowych (z ang. „Missile Technology Control Regime” – MTCR). Utworzony w 1987 roku, swoją działalność koncentruje na ograniczeniu proliferacji rakiet zdolnych do przenoszenia broni masowego rażenia każdego rodzaju. MTCR nadzoruje transfery technologii do budowy rakiet balistycznych oraz bezzałogowych statków latających³².

Broń nuklearna, która zdominowała drugą połowę XX wieku, była trzonem do budowy ówczesnego bezpieczeństwa strachu i utrzymywała stan pozornego pokoju międzynarodowego. Mimo negatywnego wydźwięku takich określeń, przez cały okres trwania zimnej wojny umiejętnie utrzymywano „chłodną temperaturę” bipolarnego konfliktu, nie doprowadzając do bezpośredniej konfrontacji. Choć pojawia się cień absurdu, stwierdzić można, że skonstruowanie kolejnego rodzaju broni letalnej nie tylko stworzyło nowy sposób zapewniania bezpieczeństwa jakim

²⁹ M. Smolarek, *op. cit.*, s. 42-45.

³⁰ www.wiedenonz.msz.gov.pl/pl/onz_org_miedzynarodowe/onz/organizacje_wyspecjalizowane_systemu_narodow_zjednoczonych/maea_iaea/, dostęp z dnia: 21.02.2017 r.

³¹ http://www.wiedenonz.msz.gov.pl/pl/onz_org_miedzynarodowe/onz/rezimy_kontrolne/gdj_nsg/, dostęp z dnia: 21.02.2017 r.

³² <https://www.armscontrol.org/factsheets/mtcr>, dostęp z dnia: 21.02.2017 r.

było odstraszenie nuklearne, ale również samo bezpieczeństwo w tamtym okresie zyskało dzięki niej nową jakość. Po kryzysie kubańskim rządy Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego zaczęły ze sobą rozmawiać, co doprowadziło do wypracowania szeregu norm prawnych regulujących kwestię broni nuklearnej oraz powstania reżimu zapobiegającego jej proliferacji.

ZAKOŃCZENIE

Skonstruowanie pierwszej bomby atomowej w 1945 roku rozpoczęło dynamiczny okres zmian w szeroko pojętej dziedzinie bezpieczeństwa, których skutki często wykraczają poza ramy czasowe zimnej wojny. Przede wszystkim zrewolucjonizowano sposób zapewniania bezpieczeństwa. Do dotychczasowego gwaranta bezpieczeństwa, jakim były siły konwencjonalne dodano broń nuklearną, która niejednokrotnie grała „pierwsze skrzypce” w ówczesnych strategiach bezpieczeństwa. Jednakże polityka bezpieczeństwa prowadzona przez zimnowojenne państwa nie ograniczała się jedynie do odstraszenia nuklearnego. Metodą na ochronę interesów narodowych stało się również obranie postawy niezaangażowania wobec radykalnych trendów, czy nawet całkowite odcięcie się od tematyki broni nuklearnej i zadeklarowanie swego terytorium strefą bezatomową.

Broń XX wieku miała swój udział także w instytucjonalizacji i regulacji stosunków międzynarodowych podczas trwania zimnej wojny. Sojusze wojskowe dwóch przeciwstawnych bloków znacznie zyskiwały na atrakcyjności poprzez posiadany arsenał nuklearny, a niechęć państw Trzeciego Świata do obowiązującej wtedy idei bezpieczeństwa doprowadziła do koegzystencji trzech podmiotów międzynarodowych – NATO, Układu Warszawskiego oraz Ruchu Państw Niezaangażowanych.

Nie może umknąć uwadze cały proces przejścia „od rywalizacji do kooperacji” wśród społeczności międzynarodowej, dla którego tłem ciągle była broń nuklearna. Warto jeszcze raz podkreślić znaczenie przełomowego momentu, jakim okazał się kryzys kubański. Stanowił on apogeum wrogości między dwoma biegunami oraz zapoczątkował pełen sukcesów okres współpracy międzypaństwowej. Stanąwszy przed wybuchem wojny jądrowej, świat przekonał się o swojej wspólnocie interesów i wypracował szereg różnego rodzaju aktów prawnych dotyczących broni nuklearnej. Rozpoczęto wówczas podejmowanie kroków w kierunku rozbrojenia nuklearnego, jak i maksymalnego ograniczenia proliferacji broni masowego rażenia.

Mimo definitywnego zakończenia zimnej wojny na początku lat 90., broń nuklearna wpłynęła również na kształt współczesnego środowiska bezpieczeństwa. Strategia odstraszenia nuklearnego nadal jest obecna w zapewnianiu bezpieczeństwa. Przetrwały niektóre zimnowojenne podmioty, np. NATO, MAEA, OBWE. Większość z wypracowanych traktatów ciągle posiada moc obowiązującą. Potwierdza to jedynie ogromną rolę broni nuklearnej w odniesieniu do bezpieczeństwa międzynarodowego, zarówno w czasie trwania zimnej wojny jak i obecnie.

BIBLIOGRAFIA

Pozycje zwarte:

1. Cziomer E. (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe. Historia stosunków międzynarodowych 1919 – 1991*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2015 r.
2. Dybczyński A. (red.), *Geopolityka*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013 r.,
3. *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014 r.,
4. Nye J., *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009 r.,
5. Pietraś R. (red.), *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2007 r.,
6. Polcikiewicz Z., *Teoria bezpieczeństwa*, WSOWL, Wrocław 2012 r.,
7. Smolarek M., *Wstęp do strategii bezpieczeństwa – podręcznik akademicki*, WSOWL, Wrocław 2013 r.,

Źródła internetowe:

8. http://orwell.ru/library/articles/ABomb/english/e_abomb,
9. <http://historia.wp.pl/title,Zwiazek-Radziecki-przeprowadzil-pierwsza-probe-atomowa,wid,16844888,wiadomosc.html?ticaid=118a93>,
10. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Uklad-Warszawski;3990984.html>,
11. <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/detente>,
12. <https://www.armscontrol.org/factsheets/nptfact>,
13. <http://www.state.gov/t/isn/4797.htm#signatory>,
14. <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/nwzf/>,
15. <http://portalwiedzy.onet.pl/8330,,,rozbrojenie,haslo.html>,
16. http://www.wiedenonz.msz.gov.pl/pl/onz_org_miedzynarodowe/onz/organizacje_w_yspecjalizowane_systemu_narodow_zjednoczonych/maea_iaea/,
17. http://www.wiedenonz.msz.gov.pl/pl/onz_org_miedzynarodowe/onz/rezimy_kontrolne/gdj_nsg/,
18. <https://www.armscontrol.org/factsheets/mtrc>.

ROLE OF THE NUCLEAR WEAPON IN PROCESS OF BUILDING THE COLD WAR ORDER AND ITS INFLUENCE ON INTERNATIONAL SECURITY

Summary: *The article presents nuclear weapon as a strategic instrument that forms international relations. Its role in security ensuring between 1949 and 1990 is closely depicted. The disarmament and arms control process is enclosed in a comprehensive way.*

Key words: *nuclear weapon, deterrence, cold war, nuclear disarmament, arms control, international security.*